

Enes Karić, Richard Potz, Denise Quistrop'ın editörlüğünde yayınlanan "State and Religions in Bosnia and Herzegovina and Austria: A Legal Framework for Islam in a European Context" adlı eserin değerlendirilmesi

Review of "State and Religions in Bosnia and Herzegovina and Austria: A Legal Framework for Islam in a European Context" edited by Enes Karić, Richard Potz, Denise Quistrop

Enes Karić, Richard Potz, Denise Quistrop (eds), *State and Religions in Bosnia and Herzegovina and Austria: A Legal Framework for Islam in a European Context* (Wien: Verlag Österreich, 2019, 141+xvi ss). ISBN: 978-3-7046-7985-7

Ayşe Zişan Furat

Anahtar Kelimeler

Bosna-Hersek, Din ve devlet ilişkileri, Avusturya

Keywords

Bosnia and Herzegovina, Religion and state relations, Austria

Yüzyıllar boyunca çok kültürlü yapısını muhafaza eden Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından toplumunun temel bileşenleri olan dini/etnik gruplar arasında yaklaşık dört sene süren kanlı bir savaşa sahne olmuştur. Savaşı sonlandıran 1995 tarihli Dayton Antlaşması'nın beraberinde getirdiği dönüşümlü devlet sistemi, dini/etnik gruplar arasındaki keskin hatlı ayrılıkların ülkenin idari yapısındaki yansımadır. Bölge üzerine çalışan araştırmacıların ilgisini çeken başlıca konular arasında yer alan bu husus, –Bosna-Hersek'in Avrupa Birliği'ne üye olma girişimleriyle de ilişkili olacak– 2000'li yılların başından itibaren alanyazında giderek daha fazla sayıda çalışmaya konu olmaktadır.

* Sorumlu Yazar: Ayşe Zişan Furat (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: zisanfurat@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0003-2263-9780

Atf: Furat, Ayşe Zişan. "State and Religions in Bosnia and Herzegovina and Austria: A Legal Framework for Islam in a European Context" Enes Karić, Richard Potz, Denise Quistrop'un editörlüğündeki eserin değerlendirmesi. *darulfunun ilahiyat* 32, 2 (2021). Advanced online publication. <https://doi.org/10.26650/di.2021.32.2.998413>

Söz konusu çalışmaların büyük bölümü betimleyici bir bakış açısıyla konuya yaklaşmakta, Bosna-Hersek'teki din-devlet ilişkileri ve dini/etnik grupların toplum yapısını şekillendirmedeki rolü üzerinde durmaktadır.

Başlığı itibariyle benzer bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülebilecek olan Karić, Potz ve Quistorp'un editörlüğünü üstlendiği kitabın ise detaylı incelendiğinde konuyu farklı bir açıdan ele aldığı anlaşılacaktır. Kitap, Bosna-Hersek ve Avusturya'nın kalıtsal hale dönüşmüş yapısal özellikleri içerisinde İslam Topluluğu'nun din ve devlet ilişkileri bağlamında yüzleştiği sorunları ve bu sorunlara ilişkin önerilen çözümleri ortaya koyma gayreti içerisinde. Bu durumun temel nedenlerinden biri ise yayının 28-29 Eylül 2016 tarihinde Saraybosna'da gerçekleştirilen "Bosna-Hersek ve Avusturya'da Dinler ve Devlet: Avrupa Bağlamında İslam için Hukuki Bir Çerçeve" isimli uluslararası konferansın neticesinde ortaya çıkmış olmasıdır (Quistorp, 2019, s. xii).

Konferans, aslen Avusturya'da 2015 yılında İslam Kanunu ismiyle şöhret bulan kanunun yayınlanmasının ardından İslam toplumlarına yönelik ortaya çıkan ve akademik hayatta da yansımalarını bulan tartışmaların bir uzantısıdır. Her iki ülkedeki İslam Topluluklarının gelişimine ve günümüzdeki durumuna yoğunlaşan konferans, başlığı itibariyle karşılaştırmalı bir metodolojik yaklaşımdan hareketle konuyu ele alacak görünüyorsa da her iki ülke ayrı birer örnek olay olarak konu edilmiş ve aralarındaki karşılaştırma ise takip edenlere bırakılmıştır. Kitapta da benzer bir metot takip edilmiş; ilk iki bölümde İslam toplumlarının tarihi gelişimi ve yapısal özellikleri her iki ülkedeki müstakil durumları çerçevesinde ele alınmıştır. Diğer iki bölümde ise Avrupa[lı] bağlamında Müslümanlar ve dini toplulukların durumu ve Avrupa ülkelerinde İslam Topluluklarının geleceğine ilişkin öngörüler genel bir bakış açısından hareketle ele alınmıştır. Böylelikle dört temel bölümden oluşan kitap, konferansta sunulan 14 tebliğden müteşekkil olarak sunulmuştur.

Metnin editörleri arasında ilk sırada yer alan Prof. Dr. Enes Karić, Saraybosna Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde uzun yıllardır öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Uzmanlık alanı Kur'an araştırmaları olan Karić, Bosnalı Müslümanların Avusturya-Macaristan (1878-1918) döneminden itibaren karşılaştıkları sosyokültürel ve dini soru(n)larına yönelik çok sayıda çalışmaya imza atmıştır. Bu çalışmalar arasında özellikle editörün el-Kalem'de yayınlanan "20. Yüzyıl Bosna-Hersek İslam Düşüncesine Katkılar" isimli çalışması (2011), editörün söz konusu çalışmasının kavramsal çerçevesinin oluşmasındaki açık etkisi nedeniyle zikredilmelidir. Viyana Üniversitesi Hukuk Felsefesi bölümünden emekliye ayrılan Prof. Dr. Richard Potz; din-devlet ilişkileri, kilise ve din hukuku alanlarında çalışmaktadır. Dr. Denise Quistorp ise eserin yayınlanması esnasında Avusturya Federal Entegrasyon ve Dış İlişkiler

Bakanlığında Bilimsel İşbirliği Birimi başkanı olarak görev yapmış; özellikle de dinler arası ve kültürlerarası diyalog alanı ile ilgili bilimsel işbirliklerini yönetmiştir.

Editörlerin akademik kariyerlerinde doğrudan konuyla ilgili çalışmalar yapmış olmaları, konferansın düzenlenme aşamasından yayın ile neticelenmesine kadar her aşamada aktif rol üstlenmelerini sağlamış görünmektedir. Metin içerisinde yer verilen bölümlerde biçimsel birlikteliğin oluşturulamaması, akademik toplantılardan yayına dönüştürülen çalışmaların karşılaştığı temel sorun alanları arasındadır. Ele alınan kitapta da hissedilen bu durum, katılımcı/yazarların konuya hâkim akademisyenlerden seçimi nedeniyle göz ardı edilebilmektedir.

Editörler, müstakilen kaleme aldıkları önsözlerinde konferansın veya metnin arka planına ilişkin yüzeysel bilgi vermekle yetinmişlerdir. Bu durum bölüm içeriklerindeki dağınıklıkla birleştirildiğinde okurun metni bir bütün olarak değerlendirmesini güçleştirmektedir. Yine de bölümlere yer verilmiş dizgesi yakından incelendiğinde, iki ülke arasında yaklaşık bir yüzyıl arayla gerçekleşen iki karşılaşmanın, metnin odak noktasını oluşturduğu söylenebilir. Bu karşılaşmalardan birincisi Avusturya'nın Bosna'yı işgalidir ki bu dönem metnin birinci bölümünde irdelenmektedir. İkinci karşılaşma ise 2015 tarihli Avusturya İslam Kanunu ile gerçekleşmiştir ki bu da metnin omurgasını oluşturmaktadır. Nitekim, metnin girişi olarak yayınlanan Bosna-Hersek İslam Cemaati Reisu'l-Uleması Husein ef Kavazović'in yer verdiği (s. 2) “devlet ve dini gruplar arasındaki ilişkiye dair hukuki düzenlemelerin dinin sosyal [hayattaki] varlığındaki ve inanırların kamusal alanda dini kimliklerini ifade etme ihtiyacındaki artışın oluşturduğu meydan okumalara tam olarak cevap veremediği açıktır.” ifadeleri, metnin tümünde hissedilen temel iddianın kelimele aktarılışının ötesinde söz konusu meydan okumalara cevap verebilecek hukuki düzenlemelere olan ihtiyaca da işaret etmektedir. 2015 tarihli Avusturya İslam Kanunu da söz konusu meydan okumaların bir neticesidir. Özetle, zikredilen birinci karşılaşma her iki ülkedeki İslam cemaatlerinin günümüzdeki yapılandırılmalarının kökenini oluştururken ikincisi geleceğinin hangi yönde olacağına dair ipuçları sağlamaktadır.

Metnin birinci bölümü, iki ülke arasındaki ilk karşılaşmanın beraberinde getirdiği soru/n alanları üzerine yoğunlaşmaktadır. Osmanlı Devleti için 19. yüzyılın en geniş kapsamlı mağlubiyetlerinden bir tanesini oluşturan Osmanlı-Rus Savaşı ardından 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna Bosna-Hersek'in işgal ve idare yetkisinin verilmesi, Bosna'nın kaderini belirleyen dönüm noktalarından bir tanesidir. Yüzyıllardır süren Osmanlı idaresinin Avusturya-Macaristan'a devredilmesi Bosna toplumunun tamamını etkileyen sosyokültürel ve ekonomik bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Yeni idarenin bölgedeki politikaları tüm dini grupların örgütsel yapısının değişimine

neden olmuştur. Dahası, bu politikalar doğrultusunda Ortodoks Kilisesi ve metnin konusu olan İslam Topluluğunun idari ve dini işleri, Katolik Kilisesi formatında yeniden yapılandırılmıştır. Avusturya-Macaristan açısından ise Bosna-Hersek'in işgaliyle ilk defa geniş kapsamlı bir Müslüman grup ile karşılaşma gerçekleşmiş; bu durum da devletin toprakları içerisindeki azınlıklara dini işlerinde özgürlük tanımaya yönelik yaptığı uygulamalara Müslümanları da dahil etmesiyle neticelenmiştir. 1912 tarihli Hanefi Sünni Müslümanların tanınmasına ilişkin çıkarılan kanun (Gesetz vom 15. Juli 1912 betreffend die Anerkennung der Anhänger des Islams nach hanefitischem Ritus als Religionsgesellschaft, 1912) bu sürecin sonucudur. İlerleyen yıllarda bölgeye hükmeden devletler ve idari yapılarda çok sayıda değişim olmuşsa da her iki bölgedeki İslam Topluluklarının hukuki ve idari altyapısını oluşturan gelişmelerin aslen bu dönemin bir neticesi olduğu görüşü metnin birinci bölümüne hakimdir. Bu doğrultuda bölümün ilk metninde Bosna'daki Avusturya-Macaristan politika ve uygulamalarının dönemin yerel entelektüellerinin yazılarına ne şekilde yansıdığı, diğer bir ifadeyle yerel düzlemde Avusturya-Macaristan imajı tartışılmaktadır. Kasumović'in entelektüeller arasında olumlu ve olumsuz kanaatlere sahip geniş kapsamlı bir fikir çeşitliliği bulunduğunu ortaya koyan değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Bununla beraber kendisinin de ifade ettiği üzere yazar, konuyu milli kimliğin oluşturulmasında etkili olan unsurlar arasında yer alan toprak meselesi, dil, idari disiplin ile modernleştirme politikaları ekseninde ele almakla yetinmiştir. Simon, kısa metninde, 19. yüzyılda Avusturya'nın bir hukuk devleti haline dönüşümünü incelemekte; özellikle Avusturya'nın aydınlanmacı mutlakiyet anlayışını, devlet sisteminin tüm öğelerine yaygınlaştıran Kralı Franz Josef (1848-1916) dönemine yoğunlaşarak bu dönemdeki meşrutiyet anlayışının parlamenter sistemin az gelişmiş bir formu olarak algılanması gerektiğini ifade etmektedir. Bölümün son metni olan Šuško'nun metni ise beklenilenin aksine Avusturya-Macaristan döneminde İslam Topluluğunun şekillenmesinden ziyade Dayton sonrası dönemi tartışmaktadır.

Šuško, öncelikle, günümüz Bosna-Hersek'inin din ve devlet ilişkilerini düzenleyen temel hukuki çerçeveyi oluşturan 28 Ocak 2004 tarihli "Din Özgürlüğü ile Bosna-Hersek'teki Kilise ve Dini Toplulukların Hukuki Statüsüne İlişkin Kanun" (Law on Freedom of Religion and the Legal Position of Churches and Religious Communities in Bosnia and Herzegovina) ve ardından yapılan hukuki düzenlemeleri ele almaktadır. Bu çerçevede Katolik ve Ortodoks Kiliseleriyle Bosna-Hersek Devleti arasında dini özgürlüklere ilişkin imzalanan antlaşmalara işaret etmektedir. Ve 2008 yılından itibaren İslam Topluluğuyla devlet arasındaki görüşmeler devam ediyorsa da henüz bir netice alınmadığının ve diğer dini topluluklarla devlet arasında imzalananlara benzer bir antlaşmanın İslam Topluluğu ile imzalanmasının günümüzde bir ihtiyaçtan gereklilik

haline dönüştüğünü vurgulamaktadır. Bu savunusunu da bölgede yaşayan Katolik, Ortodoks ve Müslümanların benzer sorunlarla yüzleştiğini, karşılaşılan sorunlara da çözüm üretebilmede ancak her üç topluluğun dini özgürlüklerinin benzer şekillerde tescil edilmesiyle gerçekleşebileceği düşüncesiyle temellendirmektedir (s. 37).

Metnin ikinci bölümü, günümüzde Bosna-Hersek ve Avusturya’da İslam’ın organizasyon yapısına ayrılmıştır. Başlık bölümde yer alan metinlerin her iki ülkedeki İslam Topluluklarının yapılandırma biçimlerinin ele alınacağı ve belki de teori ve uygulama arasındaki farklılıklar ile karşılaşılan sorunları değerlendireceğini düşündürüyorsa da içerik farklı bir şekilde yapılandırılmıştır. Bölümün ilk metninde Karić, Avrupa Birliği anlamıyla çoğulcu toplumlarda ve seküler devlet sistemleri içerisinde İslam’ın nasıl yer bulacağı sorusuna, öncelikle konuya ilişkin yayın yapan Muhammed Abduh, Taha Hüseyin vb. ünlü şahsiyetlerin görüşleri ekseninde yanıt bulmaya çalışmaktadır. Ardından ise toplumdaki güç ilişkileri ve karar verme süreçlerinde etken olan temel faktörlerin din dışı alanlara ait olduğunu, böyle bir dünyada İslam’ın nasıl yorumlanabileceğini sorgulamaktadır. Karić’in (s. 53) yönelttiği bu soruyu yanıtlama yolunda ortaya koyduğu aşağıdaki ifadeleri ilgi çekicidir.

“Avrupa’daki Müslümanların seküler ve çoğulcu toplumlarda dini prensiplerin, onları ahlaki prensipler olarak kabul eden kişiler için *sadece ahlaki geçerliliği* olduğunu bilmeleri ve bilmeyi öğrenmeleri gerektiğinin vurgulamak istiyorum. Diğer bir ifadeyle, dini prensiplere ahlaki prensipler olarak bağlılık inanan bir bilincin ifadelerinden bir tanesidir.

Bununla beraber, yargılamayan, aksine Tanrı’ya inanma özgürlüğünü de kapsayan tüm insan özgürlüğü biçimlerini tanıyan ideal şekilde tasarlanmış ve istikrarlı bir uygulama [alanı] bulan seküler ve çoğulcu bir toplum; dini toplulukların *daha da dindar olması için* imkân sunmaktadır.”

Karić, ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bir taraftan –özellikle– Avrupa’daki Müslümanların inandıkları dini prensiplerinin sadece ahlaki anlam taşıdığı seküler ve çoğulcu bir dünyada yaşadıklarını kabul etmeleri gerektiğini diğer taraftan da bu ülkelerde özgürlüklere ve bunlar arasında da din özgürlüklerine tanınan geniş alanın dindarlıklarını geliştirmelerini sağlayacak bir imkân olduğunu savunmaktadır. Söz konusu durum ise ancak iki taraf arasında gerçekleşecek etkileşim ve bu etkileşimin neticesinde her iki tarafın da kendisini diğerine göre yeniden konumlamasıyla gerçekleşebilir görünmektedir.

Bu teorik girişin ardından bölümde Avusturya’nın İslam Kanunu ile Avusturya ve Bosna-Hersek’teki İslam Topluluklarının tüzüklerine ilişkin üç kısa metne yer verilmiştir. Birinci metinde Pabel, İslam Kanununun çıkışı, arka planı ve içeriği üzerinde durmakta ikinci metinde ise Akyürek, İslam Topluluğunun hukuki statüsü hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra topluluk tüzüğünün içeriğini tanıtmaktadır.

Son metinde ise Neimarlija kısaca Bosna Hersek İslam Topluluğunun temel hukuki metninin 1930’da Yugoslavya Krallığı’nın yayınladığı ilk tüzüğünden itibaren gelişimi üzerinde durmakta ve son tüzük olan 1997 Tüzüğü hakkında genel bilgi vermekle yetinmektedir.

Metnin “Avrupa Bağlamı” ismini taşıyan üçüncü bölümü, genelde Avrupa’daki özelde ise Bosna’daki Müslümanların içerisinde buldukları ortamın genel bağlamı üzerine yoğunlaşmaktadır. Metinler genellikle konuyu Avrupa Birliği’ndeki hukuki düzenlemeler ekseninde ele almaktadırlar. Nitekim ilk metinde Friggieri, Avrupa Birliği ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin temel hukuki metinlerinde din konusunun ele alınış biçimini tartışmaktadır. Metin genel itibariyle tanıtıcı bir mahiyette ise de yazarın Danimarka Karikatür Krizi, Arap Baharı vb. din ve politika ile doğrudan ilişkili olayların Avrupa Birliğinin dış politikalarının dönüşümünü nasıl etkileyebileceği sorusunu yöneltmesi, –Avrupa Birliği çerçevesinde faaliyet sürdüren çeşitli komisyonlarda bu soruya yanıtlar bulmaya yönelik çalışmaların mevcudiyetini zikretmekle yetiniyorsa da–, dikkat çekici bir final noktası oluşturmaktadır. Bölümde yer verilen diğer iki metin olan Suchocka’nın seküler bir devlette din konusunu, Hammer’in ise Avrupa politik düzeninin değerleri ve dini toplulukların rolünü tartıştığı metinleri; din özgürlüğü ile anayasal ve sivil toplum değerleri bağlamında bireysel ve toplumsal alandaki din işlerinin hangi şekillerde yürütülebileceğine yönelik teorik çerçeve sunmaktadır. Bu bölümlerin genel itibariyle kavramsal çerçeveyi tanımlama amacıyla hazırlandığı görülmektedir.

Kitabın “Avrupa’da İslam’ın Geleceği” başlıklı son bölümü ise başlığı itibariyle metnin en can alıcı bölümünü oluşturmaktadır. Önceki bölümlerde İslam Topluluklarının gerek geçmişi gerekse bugünü konusunda detaylı tanıtıcı bilgilere yer verilmesi bu bölümde Avrupa’da yaşayan Müslümanların yüzleştikleri sorun alanlarının en azından tanımlanması noktasında bir beklenti oluşturmaktadır. Bununla beraber, bölümün ilk metninde El Omari, Almanya Müslümanlarının demokrasi konusundaki görüşleri ile Müslümanlar ve Alman toplumu arasındaki çatışma alanlarını tespit etmeye yönelik yaptığı araştırmanın sonuçlarını paylaşmakta; neticede ise Almanya’da yaşayan Müslümanların büyük bölümünün Alman demokrasisinin değerleri ve yapısıyla uygun bir İslam ve Kur’ân anlayışına sahip olduğu, ancak radikal olarak tanımlanabilecek küçük bir azınlığın benzer bir uyum gerçekleştirmekte eksik kaldığı sonucuna ulaşmaktadır. Aslen ilgi çekici bir araştırma üzerine kurulu metin, yer kısıtlaması olmayan bir yayın ortamında konuya tam anlamıyla nüfuz etmeyi sağlayacak çok sayıda detay sağlama potansiyeline sahip görünmektedir.

El-Abdoui’nin metni ise Avrupa’daki üniversitelerde İslam İlahiyatı ve İslam din dersi öğretmeni eğitimine yönelik girişimleri tanıtılmaktadır. İlerleyen yıllarda

özellikle Avrupa’da yerel İslam İlahiyatçıları yetiştirme konusunun gündemde daha geniş bir yer kaplayacağı göz önünde tutulursa yazarın bu bölümde özellikle gelecekte söz konusu yerelleştirme sürecinin nasıl gerçekleştirilmesinin planlandığına dair eğitim politikalarını detaylı bir şekilde analiz etmesi beklenirdi. Bunun yerine yazarın söz konusu kurumlarda verilecek eğitimin geleneksel medrese anlayışından farklılaşması; eleştirel düşünme, modern ve bilimsel eğitim paradigmalarından beslenmesi gerektiğine ilişkin tavsiyeler vermekle yetinmesi düşündürücüdür.

Bölümün sonunda yer verilen Karić’in İslam hukukunun Avrupa bağlamındaki uygulanabilirliğine ilişkin şahsi görüşlerini ifade ettiği metni ise kısa olmasına karşın, kitabın belki de en can alıcı sorusunu yönlendirmesi nedeniyle en değerli bölümünü oluşturmaktadır. Avrupa’da Yahudi hukukunun tanınırlığını örnek gösteren Karić, metninde detayları paylaşmadan sadece sorun alanını tanımlamakla yetiniyorsa da, önümüzdeki yıllarda konuya yönelik tartışmaları yönlendirecek görünmektedir.

Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa devletlerine, bunlar arasında da Avusturya’ya gerçekleşen işçi göçlerindeki artış, bu vesileyle oluşan ve çoğunluğunu da Müslümanların oluşturduğu azınlık grupların zaman içerisinde yerleşik hale gelmesi Avrupa’nın yerel Müslümanları olarak kabul edilebilecek Bosnalıların haricinde giderek artan bir Müslüman grubun oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, bölgedeki hukuki, idari ve hatta sosyal düzenlemelerin İslam’ı da göz önünde tutarak yeniden yapılandırılması zorunluluğunu gündeme taşımaktadır. Çok sayıda faktörün etkili olduğu bu süreçleri takip edebilmek ise kuşkusuz kolay değildir. Diğer taraftan metnin ele aldığı örnek olayların ikincisi olan Bosna, kendi başına çalışması çok güç bir yapıya sahiptir. Kısa süreler içerisinde keskin hatlı yönetim değişimleri geçiren bölge en son olarak 1995 Dayton Antlaşması ile Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki entiteden oluşan bir yapıya evrilmiştir. Bu durum bölgede yüzyıllardır yaşayan ve yer yer çatışan dini/etnik grupların toplumsal hayatın dinamiklerini etkileyecek öngörülemeyen roller üstlenme potansiyeliyle birleştirildiğinde Bosna-Hersek’i çalışılması çok zor bir örnek olay haline getirmektedir. Söz konusu karmaşıklık, konuya yönelik yapılan çalışmaların büyük oranda betimleme seviyesinde kalmasına neden olmaktadır. Aynı husus, değerlendirilen metnin en önemli handikaplarından bir tanesidir. Bir akademik toplantıda sunulan tebliğlerin akademik yayına dönüştürülmesi, zorlu bir süreçtir. İçeriğinden benzer bir süreci yaşadığı anlaşılan metin, yine de tüm eksiklikleri ile birlikte özellikle yakın dönem üzerine çalışmalar yapan araştırmacılara yol gösterici mahiyettedir.

